

УДК 321.01

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ «АНАЛІТИКИ ВЛАДИ» М.ФУКО

Руслан Дробот

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 64, 01601, Київ, Україна
e-mail: drobot_ryslan@ukr.net*

Проаналізована методологія дослідження політичної влади, розроблена представником постструктуралістської науки - М. Фуко. Розглядається принципи аналізу влади, сформульовані філософом. Автор зазначає, що М. Фуко пропонує аналізувати владу спираючись не на суверенність, державний апарат й ідеології, а ґрунтуючи дослідження на основних рисах влади. Значна увага приділяється різним проявам влади, які формуються за різними технологіями. Наголошується, що юридичне поняття влади досить привабливе для дослідників, але воно не пояснює розмаїтості влади. Роз'яснюється поняття дисциплінарної влади та її здатність розкрити різноманітність, що перебуває за межами правового дискурсу.

Ключові слова: влада, дисциплінарна влада, дискурс влади, М. Фуко, постструктуралізм.

На сьогоднішній день в науковій літературі існує понад 300 визначень поняття влади. Існування багатьох концепцій влади є свідченням, з одного боку, постійних творчих пошуків дослідників, а з іншого – методологічної неузгодженості у дослідженні цієї проблеми. Досі точаться дискусії не лише щодо визначення поняття, а й щодо якісних та функціональних характеристик, притаманних феномену влади.

У межах модерних політичних теорій існує низка принципів, пов'язаних з методологічним аналізом влади в її різних формах та виявах. Кожен з цих підходів дає власне тлумачення поняття влади, відповідно до якого пропонується набір методологічних практик для його вивчення. Однак більшість модерних теорій виявили свою суперечність і вже непридатні для аналізу владних процесів, що пов'язано зі зміною самої сутності та джерел влади упродовж останньої половини минулого століття.

Однак усі ці дослідження, присвячені розгляду феномену влади, зазвичай передують концепції влади М. Фуко. Безпосередньо проблемами аналізу теорії влади М. Фуко в західній політичній науці займалися передусім Юрген Габермас та Жан Бодріяр.

Серед російських дослідників цю проблему розглядали такі вчені, як В.П. Візгін, І.П. Ільїн, Д.Є. Гаспарян, В.М. Каплун, А.Ю. Мамічев та ін. Більшість цих досліджень присвячені висвітленню поглядів М. Фуко на історичні моделі влади, вони розглядають проблеми покарання та принцип «паноптикуму» й пропонують

власне тлумачення поглядів М.Фуко на проблеми взаємодії держави та влади, влади та ідеології тощо. Однак у їхніх працях не акцентується увага на проблемах систематизації та виокремлення методологічного підходу М. Фуко до аналізу влади.

Тому в даній статті ми ставимо завдання розглянути теорію влади М. Фуко як, з одного боку, методологічну спробу реанімації теорій аналізу політичної влади, а з іншого – подолання деяких з них загалом, а також систематизувати методологічні принципи дослідження влади, запропоновані французьким ученим.

Інтерпретацію феномена «влади» в концепції М.Фуко в західній політичній науці прийнято називати дискурсом влади. Важливість такого дискурсу виявляється в домінуванні конкретного поняття покарання в певний історичний період. Так можна зауважити, що сучасність М. Фуко пов'язує із природним зародженням дисциплінарного дискурсу. Останній збігається з розповсюдженням карного ув'язнення як найпоширенішої форми покарання. Час до сучасності, тобто періоди Середньовіччя й Реформації, для нього пов'язані з юридичним дискурсом влади. У зв'язку з цим М. Фуко ставить собі за мету розробити тлумачення сучасного дискурсу влади та сучасного покарання за допомогою дисциплінарного, а не юридичного дискурсу. Для виконання цього завдання Фуко пропонує такі методологічні принципи аналізу влади: 1) аналізувати не централізовану форму влади, а техніки її реалізації та функціонування; 2) аналізувати не мотиви влади, а конструкцію суб'єктів соціального та політичного поля, що її реалізують; 3) аналізувати владу як розповсюджену по всьому соціальному тілу, а не сконцентровану в руках володаря; 4) аналізувати владу не на макро- (державному), а на мікрорівні; 5) аналізувати співвідношення влади й знання [див.: 8, с. 95-102].

На основі цих методологічних принципів Фуко критикує юридичну інтерпретацію влади, називаючи її негативною, і пропонує альтернативу існуючим технічній та стратегічній владі. Він постулює, що дослідники, відповідно до юридичної моделі, залишають поза увагою велику кількість мереж владних відносин, що перебувають поза сферою впливу держави. Тому одним з перших та основних завдань Фуко є заперечення юридичного пояснення влади, що все ще переважає в нашому мисленні. Натомість він пропонує своє, дисциплінарне пояснення цієї проблеми, яке виключає використання юридичних термінів: “Ми повинні піти від обмеженого поля юридичної суверенності й державних інституцій, і замість нього, аналізуючи владу, опиратися на техніки й тактики домінування” [6, с. 102].

Аналізуючи трансформацію покарання від Середньовіччя до зачатків сучасності, зокрема до XVIII ст., Фуко приділяє велику увагу проявам влади, які формуються за різними технологіями. Він виокремлює три історичні періоди, яким відповідають різні типи влади: Середньовіччя – монархічна влада, доба Просвітництва – суверенна влада, модерний період – дисциплінарна влада.

Монархічний і суверенний типи влади Фуко називає юридичною концепцією влади. Це означає, що обидва втілення влади перебувають у рамках юридичного дискурсу. Володар сприймається як монарх або встановлений за громадською згодою суверен.

Згідно Фуко, у юридичному дискурсі владу описували негативними термінами – вона вважалася основним юридичним механізмом, що мав обмежувачий, заборонний характер і виступав у ролі цензури. Така влада постає як репресивна та монотонна, що не має альтернативних джерел свого існування і перебуває під

постійною загрозою. Єдина сила, якою вона володіє, має негативний характер, встановлює межі. При цьому суспільний договір також має негативний юридичний характер: індивід може діяти лише в рамках, не заборонених законом. Така влада є централізованою.

Монархічна форма суверенності, за Фуко, надавала володареві “приголомшливу, необмежену, особисту, норовливу й нерівномірну” владу. При цьому важливого значення набуває питання володіння та розпорядження владою. Право карати опирається на суверенну владу. Влада карати сконцентрована лише в особі правителя: вона не втілюється в сутності знаряддя здійснення влади. Так, наприклад, кат, будучи лише знаряддям правителя, не мав влади правителя, або ж правитель передав владу осуду судам, проте “сам від неї не відмовився”.

Така централізація влади підкреслює її симетричність. Очевидно, що влада діє через симетрично розташовані поля – „суверен - суб'єкт” – або, у випадку злочину, – „суверен - злочинець”. Така однобічність напрямку впливу влади виникає через її концентрацію лише в руках одного правителя.

Суверенна влада, конституційована в юридичному полі, формально визначається великим рівнем стабільності. Як наслідок, підкреслюється аспект слухняності підлеглих. Влада належить найвищим прошаркам суспільства, які найменш зацікавлені в будь-яких змінах існуючого стану речей. Така консервативна позиція безпосередньо пов'язана з розумінням влади як власності, через що можновладці прагнуть до найбільшого придбання влади та подальшого її утримання. Іншим важливим аспектом розуміння юридичної влади, за Фуко, є її ірраціональний характер.

Влада вирізняється нераціональним розрахунком: суверенна влада змогла “схопити малу пропорцію злочинців”, і така “форма влади була занадто дорога порівняно з її результатами” [8, с. 155]. І хоча в добу Просвітництва покарання стає раціональнішим, однак Фуко не називає її абсолютно раціональною. У цьому контексті влада визначена як юридична, оскільки на її форму діє лише юридичний дискурс. Тому влада такого роду підкреслює проблеми обґрунтованості легітимації влади. Фуко вважає, що концептуалізація юридичної влади є недостатньою системою пояснення, оскільки вона розкрита як вузька модальність влади, сконцентрована у владі.

Фуко хоч і зазначає, що юридичне трактування влади переважало довгий час, однак його погляд стосовно такої системи пояснення є критичним. Зокрема, він трактує владу за допомогою негативних термінів, що акцентують її неспроможність охопити всі проблеми влади. Як альтернативний Фуко пропонує дисциплінарний дискурс влади.

Дисципліна існувала ще в античні часи, однак дисциплінарний дискурс став поширеним у західному суспільстві на межі XVIII - XIX ст., тобто, згідно Фуко, від зародження Сучасності. Водночас дисциплінарна інтерпретація влади не узгоджується зі зв'язками суверенності. Влада, обумовлена дисциплінарними термінами, є “антитезою механізму теорії суверенності”.

Фуко пропонує аналізувати владу опираючись не на суверенність, державний апарат й ідеології, а ґрунтуючи дослідження на основних рисах влади, виокремлених в його працях.

По-перше, владу можна визначити як позитивну. Вона діє не за допомогою заборони чи заперечення, а за допомогою технологій контролю, впорядкування, догляду, які є продуктами нових дискурсів. У теорії Фуко влада намагається прищепити індивідові навички, необхідні йому для самоконтролю та «нормальної», прийнятої поведінки в межах тієї чи іншої політичної спільноти. Іншими словами, влада виконує добре відому в сучасній політичній науці соціалізаторську функцію, включаючи індивіда в контекст суспільства. Водночас, попри репресивні елементи влади, Фуко стверджує, що її не слід вважати репресивною чи негативною. Така влада намагається не лише обмежити своїх громадян, а й розширити можливості їхньої діяльності, наділивши їх знанням про правила гри в «соціальному» та «політичному» полях.

Наприкінці XVII – поч. XVIII сторіччя з формуванням буржуазного суспільства відбувається докорінна зміна у ставленні до механізмів влади. Останні зміщуються зі сфери контролю законом та сувереном за власністю і життям громадян до неінституціональної сфери. На противагу традиційним механізмам починають розвиватися механізми вигнання, апарат спостереження, засоби впливу на сексуальність та злочинність. Усе це Фуко назвав „мікрофізикою влади”, яка становить значний інтерес для буржуазії [див.: 6, с. 82-84]. Саме тому нові механізми влади почали активно застосовуватися з того моменту, як була усвідомлена їх політична й економічна користь для буржуазії.

По-друге, влада за Фуко є дисперсна. Він заперечує локалізацію влади в центрі структури або інституції. Навпаки, вона поширена в соціальному тілі: “влада локалізується не в державному апараті; у суспільстві нічого не зміниться, якщо механізми влади, що перебувають ближче до рівня буденності й функціонують зовні, знизу й поруч із державним апаратом, також не будуть змінені” [8, с. 60]. Звідси влада, в сучасному суспільстві, на думку Фуко, перебуває не понад соціальними відносинами, а розчинена всередині них.

По-третє, пропонована Фуко модель водночас асиметрична. Фуко замінює юридичну концепцію влади на стратегічну модель відносин протиставлених асиметричних сил. Відносини влади переплітаються з іншими відносинами - родинними, відносинами знання, сексуальністю тощо. Влада перебуває всюди не тому, що вона всеохоплююча, а тому, що вона виникає з різноманітних джерел.

По-четверте, постійна поява нових осередків влади означає, що вона нестабільна. Одним із джерел нестабільності влади в теорії Фуко є трактування влади в неекономічних термінах: влада – це не власність або здатність, яку можна придбати або захопити. Влада діє у відносинах, які “визначають безліч незліченних точок зіткнення, джерел нестабільності, кожне з яких є по-своєму конфліктне, бунтарське і може хоча б тимчасово змінити співвідношення сил” [8, с. 34]. В іншій роботі Фуко зазначає, що “ні в тому випадку, коли хтось інший почне контролювати державні апарати, ні при створенні нових (або усуненні старих) інституцій, ніщо не вкорінюється навіки” [10, с. 17]. Аналіз цих положень, дає змогу дійти висновку, що оскільки сучасна політична влада не може існувати без протистояння, вона постійно змінюватиметься.

Індивідів, що опираються впливу влади, Фуко називає вільними. Звідси виникає ще один принциповий момент, важливий для подальших методологічних досліджень феномену влади в сучасній політичній науці, зокрема і на вітчизняних

реаліях. Він полягає в такому: позиція, згідно з якою використання влади вимагає волі її суб'єктів, означає, що ефективність використання влади не вимагає усунення волі. Навпаки, якби не було можливості протистояти існуючому державному та політичному режиму, не було б зв'язків влади. Суб'єкти влади можуть вплинути на дії один одного, тому влада є нестабільною і має змінний характер. З огляду на це, у Фуко влада визначається як аналог воєнного стану. Проте це не героїчна війна. Учасниками цієї війни є місцеві технократи, бюрократи та олігархи, локалізовані в різних інституціях, їхньою зброєю стали різноманітні проекти, стратегічні програмки розвитку та інші документи, що насправді не відстоюють інтереси жодної з груп.

По-п'яте, Фуко вважає, що влада, з'явившись разом із Сучасністю, а отже, з індустріальними, демографічними й іншими змінами, стає раціональною. Трактуючи таким чином влада стає доцільною, втрачає свій суб'єктивний характер. Така влада ґрунтується на розрахунку. При цьому вона, з одного боку, залишається анонімною, а з іншого – проникає в кожного індивіда за допомогою контролю. Завдяки цьому сучасна політична влада діє постійно та з найменшими витратами.

Фуко, характеризуючи владу як раціональну, передусім мав на увазі заперечення її ідеологічного характеру. На його думку, влада впливає на нас радше безпосереднім і конкретним чином, аніж за допомогою нераціональних переконань. Фуко стверджує, що раціональні схеми в'язниць, лікарень, психіатричних лікувальних закладів або інших дисциплінарних установ не можуть бути показані лише з точки зору історичної ретроспективи. Він постулює, що намагався “показати, що раціональність висновку не була результатом прямого розрахунку інтересів, але вона виникла із тотального контролю над поведінкою і формуванням людини, технологій індивідуалізації елементів соціального тіла” [9].

По-шосте, Фуко вважає, що дія влади не може бути пояснена за допомогою юридичного дискурсу – його заміняє “нормалізація”, тобто влада пояснюється за допомогою інших дисциплінарних дискурсів, таких як соціологія, кримінологія тощо.

Попри те, що Фуко критикує юридичний і дисциплінарний дискурси влади, виходячи з його методологічного підходу не можна стверджувати, що в сучасному західному суспільстві домінує лише один з них. Таким чином, юридичне поняття влади, обґрунтоване юридичними аргументами, все ще привабливе, хоча й не пояснює розмаїтості влади. Натомість дисциплінарна влада здатна розкрити цю різноманітність, що перебуває за межами правового дискурсу. Тому можна стверджувати, що сучасне суспільство визначається, з одного боку, правовим дискурсом, а з іншого – дисциплінарним насильством, мета якого – гарантувати “зчеплення” та збереження соціального тіла. Ґрунтуючись на цьому поясненні, владу не можна відокремити від знання й правди. Це діючі одночасно, взаємозалежні процеси.

Список використаної літератури

1. *Гаспарян Д.Э.* Эффект диверсификации имманентного в «микрофизике власти» Мишеля Фуко [Електронний ресурс] / Гаспарян Д.Э. – Режим доступу : <http://anthropology.ru/ru/texts/gasparyan/effect.html>

2. *Ильин И.* Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа [Электронный ресурс] / Ильин И.П. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/CULTURE/ILIN/postmodern.txt>
3. *Ильин И.* Постмодернизм. Словарь терминов [Электронный ресурс] / Ильин И.П. – Режим доступа : http://www.zipsites.ru/books/postmodernizm_slovar_terminov/
4. *Рыклин М.* Сексуальность и власть: Антирепрессивная гипотеза Мишеля Фуко / Рыклин М. // Логос. – 1994. – № 5. – С. 197–206.
5. *Фуко М.* Археология знания / Фуко М. ; пер. з фр. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
6. *Фуко М.* Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. / Фуко М. ; пер. с фр. С. Табачниковой ; под ред. А. Пузыря. – М. : Магистериум–Касталь, 1996. – 448 с.
7. *Фуко М.* Интеллектуалы и власть : статьи и интервью, 1970–1984 : В 3 ч. / Фуко М. Избранные политические статьи, выступления и интервью. Часть 2 / Фуко М. ; Пер. с фр. И. Окуновой ; под общ. ред. Б. М. Скуратова. – М. : Практика, 2005. – 318 с.
8. *Фуко М.* Надзирать и наказывать / Фуко М. ; пер. с фр. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. – М. : Ad Marginem, 1999. – 478 с.
9. *Фуко М.* Ницше, генеалогия, история / Фуко М. // Ступени. – 2000. – № 1 (11). – С. 103–123.
10. *Фуко М.* Правительственность (идея государственного интереса и ее генезис) / Фуко М. ; пер. И. Окуновой // Логос. – 2003. – № 4/5. – С. 4–22.
11. *Фурс В.* Полемика Хабермаса и Фуко и идея критической социальной теории / Фурс В. // Логос. – 2002. – № 2. – С. 120–152.

*Стаття: надійшла до редколегії 22.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

METHODOLOGICAL CRITERIA «ANALYSTS OF POWER» M. FUKO

Ruslan Drobot

*Taras Shevchenko National University of Kiev
Institute of Philosophy, Department of political science
Volodymyrs'ka St., 64, 01601, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: drobot_ruslan@ukr.net*

The research methodology of political power, developed by the representative of the poststructuralist science M. Fuko was analyzed. The principles of the power analysis that were formulated by the philosopher had been described. The author noted that M. Fuko offered analysis of power based not upon a sovereignty, a state apparatus and an ideology but upon study of basic features of power. The attention was paid to the various manifestations of power, which were formed by different technologies. It was stated that the legal concept of power had been very attractive to researchers,

but it did not explain the diversity of the power. It was explained concepts of the disciplinary power and its ability to discover the diversity that was outside the legal discourse.

Key words: the power, the disciplinary power, the discourse of power, M. Fuko, the poststrukturalizm.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ «АНАЛИТИКИ ВЛАСТИ» М. ФУКО

Руслан Дробот

Национальный университет «Львовская политехника»

Институт гуманитарных и социальных наук, кафедра политологии

ул. С. Бандеры, 12, 79012, г. Львов, Украина

e-mail: drobot_ryslan@ukr.net

Проанализирована методология исследования политической власти, разработанная представителем постструктуралистской науки М. Фуко. Рассматриваются принципы анализа власти, сформулированные философом. Автор отмечает, что М. Фуко предлагает анализировать власть опираясь не на суверенность, государственный аппарат и идеологии, а сосредотачивая исследования на основных чертах власти. Значительное внимание уделяется различным проявлениям власти, которые формируются разными технологиями. Отмечается, что юридическое понятие власти весьма привлекательное для исследователей, но оно не объясняет разнообразия власти. Разъясняется понятие дисциплинарной власти и ее способность раскрыть разнообразие, которое находится за пределами правового дискурса.

Ключевые слова: власть, дисциплинарная власть, дискурс власти, М. Фуко, постструктурализм.